

УДК 339.976.2

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2021-2-13>

КРИЗА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ПРОБЛЕМА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Т. В. КАЛЬЧЕНКОдоктор економічних наук, професор,
Державний вищий навчальний заклад

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Анотація. Однією з основних проблем глобальної економіки є питання забезпечення стійкого розвитку для більшості країн та регіонів світу. **Мета статті** – на основі сучасних тенденцій глобального розвитку визначити ключові причини турбулентності і перманентної конфліктності на світових ринках. **Методика дослідження** передбачала широке використання інструментарію аналізу та синтезу, порівняння та узагальнення. **Результати.** Було продемонстровано, що сучасна постіндустріальна парадигма внаслідок однобокого переважання одного домінуючого гравця орієнтується не на справедливий і рівноцінний обмін, а на експлуатацію та виснаження ресурсів потенційного супротивника шляхом війн нових поколінь. **Практична значущість результатів дослідження.** Зроблено висновок про те, що диспаритетність у розподілі світового ВВП і викликає більшість глобальних проблем, вирішення яких можливе лише за умов започаткування нових принципів і регуляторних механізмів торговельних відносин.

Ключові слова: економіка, ринок, мілітаризація, конфліктність, принципи, модель, капіталізм, вигода, кризовість, проблеми, стратегія, інноваційність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика перманентної кризовості глобальної економіки може бути поясненою об'єктивними причинами, зокрема розбалансованістю регуляторної системи, спекулятивним характером операцій на біржах, внутрішніми негараздами основних гарантів стабільності і передбачуваності розвитку – КНР та США тощо. Але, на нашу думку, їх природа корениться у багатому складніших процесах, що зародилися у далекому минулому і мають світоглядний та ідеологічний характер.

Першою історичною формою міжнародних відносин була торгівля. Саме з її зародженням та бурхливим розвитком можна помітити перші паростки ідеологічного наповнення, що частково були суто природним процесом, який віддзеркалював цивілізаційну специфіку. Частково вони були привнесені ззовні, а частково культивувалися окремими елітними групами. Саме ідеологія торговельних процесів набагато в чому визначила сучасну проблематику глобальних економічних відносин. Саме тому вона і потребує всебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика знайшла теоретико-методологічне висвітлення у працях Н. Данілевського, А. Тойнбі, Шпенглера, П. Сорокіна, Н. Гумільова, Ю. Пахомова, Ю. Павленка, О. Білоруса, але багатоаспектність і складність сучасних торговельно-економічних відносин залишають значні резерви для подальшого аналізу, зокрема необхідність обґрунтувати сучасну перманентну кризовість специфікою двох типів господарювання, закладених у минулому, а також показати, як трансформувалася сучасна капіталістична модель.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Серед принципових завдань дослідження були: визначити сучасні особливості глобального економічного розвитку, основні причини глобальної конфліктності, показати особливості сучасної кризи капіталістичних відносин, запропонувати принципи альтернативної організації управління глобальними процесами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасний етап глобального розвитку супроводжується такими ключовими трендами у регулятивній політиці і економічному порядку денному провідних країн та регіонів світу, як:

– посилення протекціоністських регуляторних тенденцій, що знаходять прояв у все глибшій державно-корпоративній взаємодії задля реалізації масштабних експансіоністських стратегій. Наприклад, у 2018 р. відсоток торговельних операцій на глобальному ринку, що не підпадали під державний регуляторний вплив, був за окремими галузями таким: одяг – 12%, вироби зі шкіри – 13%, машинобудування – 14,5%, електротехніка – 15%, транспортне обладнання – 25%. На глобальних ринках також спостерігається дуалістичне трактування принципів свободи торгівлі. З одного боку, велика кількість країн зберігає максимальні бар'єри входу на внутрішній ринок (політика ЄС, США, КНР, Японії тощо), а з іншого – відбувається активне лобювання принципів Вашингтонського і Поствашигтонського консенсусів, тобто обстоювання лібералізаційних підходів в економічному реформуванні транзитивних країн;

– економічний націоналізм і самодостатність (типичним прикладом була поведінка адміністрації Д. Трампа, коли спостерігалися наміри стягнути стратегічні виробництва до США та сконцентрувати увагу на внутрішніх пріоритетах саморозвитку, що, з одного боку, дало позитивні результати, а з іншого – супроводжувалося різким падінням конкурентоспроможності дотаційної економіки США);

– відмова КНР перейняти естафету глобального лідерства у США, що зумовлюється залежністю темпів зростання китайської економіки, структури світового попиту і кон'юнктури на ринках, а також чуттєвості фінансової політики КНР від курсової політики США (оскільки Китай нині виступає одним із найкрупніших холдерів казначейських векселів США). У 2018 р. на його частку припадало таких інструментів на загальну

суму 1 трлн 191 млрд дол. У 2019 р. Китай перейшов на другу сходинку власників подібних цінних паперів, скоротивши власну частку на 1 млрд 112 млн;

– активна регіоналізація і формування валютних, торговельних і інфраструктурних центрів (КНР, Індія, Бразилія, ПАР) з альтернативними зонами пріоритетного розвитку і економічними стратегіями. Внаслідок цього частка долара в обслуговуванні міжнародних розрахунків знизилася з 79% у 1995 р. до 58% у 2015 р.;

– подрібнення і згасання існуючих економічних союзів, політичних конфедерацій, поступовий демонтаж існуючої системи міжнародних домовленостей, які довгий час цементували поствестфальську специфіку відносин, але нині потребують докорінного перегляду і реформування. Суттєвим викликом стала і нова пандемічна реальність, яка суттєвим чином вплинула, наприклад, на ЄС. Від 10 до 20 років ринкового зростання Союзу були повністю стертими нокдауном 2020 р. Економіка Німеччини скотилася на рівень 2011 р., Іспанії – на рівень 2002 р., Італії – на рівень початку 1990-х рр. А найбільші темпи падіння ВВП продемонстрували Іспанія – 18,5%, Португалія – 14,1%, Франція – 13,1%, Чехія – 8,4% тощо;

– деградація ролі держави і державницьких управлінських форм, відмова від ієрархії на користь віртуалізації і мережовості, що сигналізує про переорієнтацію на альтернативні організаційні макромоделі управління;

– підвищення ролі військової складової частини у поступовому оформленні нової постіндустріальної парадигми розвитку, де гібридні війни (фінансові, торговельні, транспортні, інформаційні) відіграють роль принципового організатора геополітичного простору і структуризації нового типу міжкраїнових і міжрегіональних відносин (див. табл. 1).

Отже, є абсолютно методологічно неправильним отожднювати сучасний міжфазовий період турбулентності і невизначеності з деглобалізацією, насамперед тому, що повноцінна глобалізація ринків ще не сталася, а сучасна економічна система знаходиться на етапі поглиблення інтернаціоналізаційних зв'язків, що не обов'язково повинно втілюватися у поступальному і безкризовому розвитку, а може супроводжуватися доволі гострими конфліктами, різноманітними форматами санкційних війн, виступаючи регресивним за характером.

У цьому контексті закономірно постає питання про цивілізаційні особливості глобального економічного проекту. Історичний досвід свідчить про те, що економіка завжди виступає результатом і знаряддям, але аж ніяк не причиною державницької ідеї чи програми. При цьому чим більше цей проект наповнений просторово (в межах території державного утворення) і культурно, тим більш складних форм і конфігурацій набуває економічна система. Не існує однакових економічних законів для усього світового розмаїття, як, наприклад, єдиного правового середовища. Економічна доцільність визначається місцем розвитку чи, як стверджує Фрідріх Лист, «автаркією великих просторів» [2, с. 323].

Феномен пізнього капіталізму ще не вивчений у всій повноті, хоча викликає інтерес із погляду динаміки поступового згасання і смерті тієї формації, яка довгий час вважалася мало не сталонною. При цьому на деякий час вдалося відкласти летальність і відтермінувати небажаний колапс. Адже головна ціль будь-якої еліти, і капіталістичної зокрема, – за будь-яких умов зберегти панівне становище. А зробити це можна тільки у разі організації так званих проектних трансформацій, коли самі представники сильних цього світу стають на чолі революційних перетворень

Таблиця 1

Характеристика і результативність принципів конфліктів глобальної економіки

Країна	Об'єкт гео економічної атаки	Інструментарій	Наслідки для країни	Наслідки для глобальної і регіональної економік
Традиційні конфлікти				
Афганістан	соціально-політичний режим	військова інтервенція	хаотизація та економічна розбалансованість	посилення невизначеності та конфліктності
Ірак	політико-правовий режим	військова інтервенція	фрагментація та потенційний розпад країни	контури нових утворень, що формуються, і підриг територіальної цілісності й економічного суверенітету сусідніх держав
Лівія	нафтовий сектор	військова інтервенція	фрагментація і розпад країни, що триває	посилення центробіжних тенденцій серед країн арабського світу
Сирія	інфраструктура трафіку енергоресурсів	терористичні атаки з елементами інтервенції	громадянський конфлікт	перегляд післявоєнних кордонів та реалій
війни «нових поколінь»				
Аргентина	фінансово-економічна система	боргові і фінансово-кредитні атаки	втрата економічної суб'єктності	втрата одного з центрів Латиноамериканського проекту
Венесуела	політико-соціальний режим	інформаційні атаки	зростання суспільної напруги	підриг довіри до альтернативного «хустеріанського» проекту розвитку Латинської Америки
Китай	економічний комплекс	торговельно-психологічні атаки	падіння економічних індексів і інвестиційної активності	дискредитація китайської цивілізаційної глобальної моделі

і демонтують застарілу формаційну конструкцію за раніше затвердженим і узгодженим планом. Але проблема полягала у тому, що на початку 1990-х рр. як такої руйнівної стратегії не існувало. Тому, завдяки розпаду соціалістичного блоку і найкрупнішої держави СРСР сформувалося рішення перенести деструктивні плани на майбутнє, відклавши рішення складної проблеми, тим самим загнавши капіталістичні суперечності вглиб і значно ускладнивши власні завдання в перспективі. Завдяки переносу тяжкості внутрішніх суперечностей назовні, географічним відкриттям, колоніальній експлуатації, ініціації низки війн, як традиційних, так і неконвенційних, йому вдавалося пом'якшувати ситуацію в центрі капіталістичної зони, отримуючи все необхідне з території периферії. Тобто очевидним був ефект пролонгації. Зовнішня інноваційність і креативність капіталістичної моделі була беззаперечною, але цей потенціал для неї забезпечувався невичерпними до деякого часу ресурсами підконтрольних територій. У разі ж згасання життєвого циклу товарів, послуг, технологій, відносин вони скидалися до периферійних зон, де завдяки відсталості визнавалися як революційні і безальтернативні.

Таким чином, виникали нові точки капіталістичного зростання з ринками і населенням, що були готові споживати усе, що імпортувалося з метрополій. При цьому уявлялося, що альтернативи реаліям капіталізму немає. В тому чи іншому ступені він почав трансформуватися у XIX столітті, виходячи на певні обрії соціалізації і прогресивного розвитку в середині XX століття, але вже було зрозуміло, що його «золотий вік» вже у минулому. Лише з колапсом комуністичної альтернативи Ф. Фукуямою було зроблено заяву про «кінець історії», тобто про завершення тривалої боротьби ідеологій. Капіталізм немов би довів власну життєздатність і повинен бути визнаним єдиним магістральним шляхом розвитку будь-якого суспільства. І хоча сьогодні Ф. Фукуяма вже давно відмовився від такої спрощеної ілюзорності, вкинуті їм ідеї продовжують хай уже не глобально, але локально існувати і надихати певних послідовників. На початку ж 1990-х рр. ринковий капіталізм уявлявся абсолютно безальтернативним. Диктат ринку, здатного без усілякого контролю з боку держави досягти ідеальних пропорцій попиту та пропозиції, запропонувавши найкращу ціну, незважаючи на всю утопічність і економічний волонтаризм, був взятим на озброєння багатьма державами як трансформаційна ціль розвитку. Останні ж визнали примат саме капіталістичної моделі, тому були втягнутими в процес бездумного запозичення патернів у диференційованих галузях права, фінансів, валютного регулювання, державного управління. Цілі блоки законодавчих систем деяких держав були взяті з британського чи континентального права без усіляких адаптаційних процедур та механізмів.

Цілі блоки законодавчих систем деяких держав були повністю запозиченими з британського чи континентального права без усіляких адаптаційних процедур і механізмів. Колапсування економік Східно-Азійських тигрів (Малайзії, Індонезії, Таїланду тощо), Аргентини, Мексики, країн Східної Європи (Угорщини, Польщі, Чехії ті ін.) стало наслідком ринкового реформування за західними директивами і під впливом атлантичних інститутів, зокрема із системи Сві-

тового банку. Якоюсь мірою, хоча інколи це не є очевидним, негативні ефекти пом'якшувалися загальним фоном соціально-ідеологічної інтегрованості держав, але коли і він не був достатньо високим, спостерігалися доволі глибокі тектонічні трансформації цілих суспільств та систем. Особливо це стосувалося блоку постсоціалістичних країн, що пережили десятиліття доволі жорстких економіко-соціальних експериментів. За значущістю їх навіть можна назвати екзистенційними, оскільки в результаті спостерігається формування абсолютно нової спільноти і законів її існування. Злам системи соціальної справедливості, іноді зменшення історичних просторів, розрив будь-яких традиційних зв'язків, фундаменталізм ринкових відносин, різке падіння рівня життя і моральне спустошення стали результатом тривалих трансформацій і ринкового реформування. Тоді правильними визнавалися принципи ринкового прагматизму й економічної доцільності. Зруйновані були соціальні ліфти, повага до людини праці, різко мінімізований престиж багатьох професій і сфер зайнятості, за що саме сьогодні дуже часто критикують глобалізацію.

Почав формуватися й олігархічний клас, що став визначати політику держави на перспективу. Виник цікавий феномен. Тоді, коли навкруги капіталізм соціалізувався, набираючи певне суспільне навантаження з підтримки значущих інститутів і прав, у деяких країнах Центральної та Східної Європи спостерігалось насадження тих химерних його форм, які були відомі лише у працях класиків, що стверджували про ринкову самостабілізацію.

Таким чином, середньовічна архаїка економічних форм господарювання була визнана прогресивною і витіснила класичні норми і принципи економічного буття.

Ця доволі безперспективна ситуація була накладена і на моральну дезорганізацію мас, що опинилися абсолютно не готовими до законів «дикого капіталізму». Старі ідеологічні кліше були дискредитовані й осміяні, а нові так і не з'явилися. Саме тоді велика кількість західних, орієнтованих на експорт ідеологічних конструктів, що були побудовані переважно за мережевою ознакою, стали наводнювати спустошені ідеологічні простори. Подібна експансія завжди базувалася на цілій низці принципів, таких як:

- 1) технології;
- 2) адаптивність;
- 3) активна соціалізація;
- 4) гуманітарна допомога;
- 5) місіонерство;
- 6) диверсифіковані джерела фінансової підтримки;
- 7) керіваний колективізм;
- 8) агресивна настирливість;
- 9) алгоритмізм;
- 10) інкорпоратизація.

При цьому навіть у межах державного контролю подібні експансії характеризуються насадженням космополітичних настроїв, які так чи інакше підточують традицію і видозмінюють навколишній ландшафт. Нині одну із пріоритетних сфер національного розвитку становить торговельна.

Проблеми її упорядкування і привнесення хоча б основних моральних принципів функціонування можуть бути вирішені проблематикою державно-сус-

пільного партнерства, коли кожний інститут виконує власну унікальну місію, від законодавчого до іміджевого забезпечення. Тобто йдеться про те, щоб були запропоновані, опрацьовані і схвалені принципи торгових операцій як на національному, так і на глобальному рівнях. Головне – повернути торгівлю в русло керованості і зробити її головним каналом наповнення бюджетних коштів і світового ВВП. Цілком законно запропонувати такі зрозумілі всім цивілізаційним утворенням і етнічним групам принципи, як:

- 1) справедливість;
- 2) законність;
- 3) розумна вигода;
- 4) взаємоповага;
- 5) рівний доступ до матеріальних і нематеріальних ресурсів;
- 6) повага прав міноритаріїв;
- 7) інформаційна відкритість;
- 8) суспільне служіння і гуманітарна місія;
- 9) розумне обмеження сфер, обсягів і доходів торговельної діяльності у критичних та кризових умовах.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Подібні критерії торговельної активності в тій або іншій повноті можуть бути закладеними до кодексів поведінки різноспрямованих торговельних фірм та компаній. Але при цьому потрібно передбачити інструменти суспільного контролю і доступу до корпоративної облікової інформації. Тобто, на наш погляд, суспільство само повинно відсікати потворні, корумповані та суто зорієнтовані на прибуток торговельно-еконо-

мічні проекти. У цьому контексті часто говорять про Економіку-2, в якій будуть задіяними ті ж самі ринкові закони, але за умов, що однієї практичної доцільності буде недостатньо для того, щоб інкорпоруватися в нову систему відносин. Буде вимагатися дещо інше, що має вищу практичну доцільність і ґрунтується на гуманістично-моральних нормах. А інститути, що візьмуть на озброєння ці завдання, стали б набагато сильнішими від традиційних купецьких гільдій – ті, хто не знаходиться в системі суспільного контролю і відповідальності, просто викидалися б із неї, підпадали під остракізм. Безумовно, цей проект має поки що ілюзорно-примарний характер реалізації. Крім того, актуалізується і бюджетна проблема, яка могла би бути вирішеною паритетно державою спільно із суб'єктами підприємницької активності. До того ж слабо віриться в те, що спонтанно сформується суспільний консенсус на національному, а тим більше на глобальному рівні задля побудови деякої торговельно-економічної моделі, що знаходиться ніби у вакуумі, відсторонена від зовнішніх впливів і контактів. Але траєкторії глобальної економіки у світлі пандемічних станів вже приводять до акселерації замкненості і замикання на собі, добровільного відрізання від решти світу. І тут принципи наживи й обслуговування власних інтересів і потреб уже не працюють. Виникає природна потреба зорганізуватися і здійснити своєрідний перезапуск економічної моделі на нових принципах. Підприємці, які знаходяться у глибокій кризі пошуку цілей та ідеалів, будуть змушені усвідомити власну історичну місію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Адаманова З.О., Кальченко Т.В., Курочкина И.Г. Мировая экономическая система: потенциал развития и трансформация: монография. Мелитополь : ИП Хотеева Л.В., 2017. 216 с.
- 2 Аникин А.В. Глава семнадцатая. Экономический национализм: Фридрих Лист. *Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса*. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1975. 890 с.
- 3 Р. Вагнер. Нибелунги. СПб, 1912. 340 с.
- 4 Глобальна економіка : навч. посіб. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Т.В. Кальченко, Н.М. Рябець, І.В. Тимків та ін. За заг. ред. д.е.н, проф. Д.Г. Лук'яненка. Київ : КНЕУ, 2017. 164 с.
- 5 Кальченко Т.В. Современные трансформационные практики глобальной экономики : Монография. Palmarium Academic Publishing. 2018.132 с.

REFERENCES

- 1 Adamanova Z., Kalchenko T., Kurochkina I. (2017) *Mirovaya ekonomicheskaya sistema: potentsial razvitiya I transformatsia* [The world economic system: the development potential and transformations]. Monograph. Melitopol: I.P. Khoteeva. (in Russian)
- 2 Anikin A.V. (1975) *Glava semnadzataya. Ekonomicheskii natsionalizm: Fridrikh List* [The seventeenth chapter. The economic nationalism: Friedrich List]. *Yunost' nauki: Jizn' i ideiy mysliteley ekonomistov do Marksa* [The youth of the science: the life and the ideas of the economists-thinkers before Marx]. 2-nd edition. Moscow: Politizdat. (in Russian)
- 3 Kalchenko, Tymur V. (2018) *Sovremennye transformazionnye praktiki hlobaliynoy ekonomiki* [Modern transformative practices of the global economy]. Riga: Palmarium Academic Publishing. (in Russian)
- 4 Lukuianenko, Dmytro H., Poruchnik, Anatolii M., Kalchenko, Tymur V., Riabetz Nataliya M., Tymkiv, Iryna V. (2017) *Hlobalna ekonomika* [Global economy]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
- 5 Vaghnner R. (1912) *Nibelungi* [The Ninelungs]. Saint-Petersburg. (in Russian)

Т. В. Кальченко. *Государственное высшее учебное заведение «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана».* **Кризис глобализации и проблема стабилизации экономического развития.**

Аннотация. Одной из основных проблем глобальной экономики выступает вопрос обеспечения устойчивого развития большинства стран и регионов мира. **Цель статьи.** На основе современных тенденций глобального развития поставлена цель определить ключевые причины турбулентности и перманентной конфликтности на мировых рынках. **Методика исследования** предусматривала широкое использование инструментария анализа и синтеза, сравнения, обобщения. **Результаты.** Продемонстрировано, что современная постиндустриальная парадигма вследствие одностороннего преобладания одного доминантного игрока ориентируется не на справедливый и равноценный обмен, а на эксплуатацию и ресурсное истощение потенциального соперника путем войн новых поколений. **Практическая значимость результатов исследования.** Сделан вывод о том, что именно такая диспаритетность в распределении миро-

вого ВВП и вызывает большинство глобальных проблем, разрешение которых возможно лишь при условии реализации новых принципов и регуляторных механизмов торговых отношений.

Ключевые слова: экономика, рынок, милитаризация, конфликтность, принципы, модель, капитализм, выгода, кризисность, проблемы, стратегия, инновационность.

Tymur Kalchenko, State Higher Educational Institution Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. **The globalization's crisis and the economic development stabilization problem.**

Annotation. The relevance of the article is determined by the permanent crisis of global economic relations, when there is an urgent need to understand its causes, the nature and its fundamental consequences. **The main objectives of the study were:** to determine basic conflict drivers, to demonstrate the features of the current crisis of capitalist relations, to propose principles of alternative management of global processes. One of the main problems of the global economy is the issue of ensuring sustainable development for most countries and regions of the world. The article, based on current trends in global development, aims to identify the key causes of turbulence and permanent conflict in world markets. **The research methodology.** The research was mainly based on the use of the results of secondary research, the use of scientific methods of analysis and synthesis, observations, processing of expert assessments and more. The article states that trade, being one of the first forms of international economic relations, was based on the specific ideology of nomads, for whom profit was the main motivator of activity. It is determined that such an orientation in the future formed a mainly chrematistic approach to understanding global economic relations, when a fair and equal exchange is inferior to the exploitation and depletion of the resources of a potential adversary. It is concluded that such a disparity in the distribution of world GDP causes the vast majority of global problems, the solution of which is possible only with the introduction of new principles and regulatory mechanisms of trade relations. **The practical value** of the article is to identify the root causes of global economic conflict, which are not a set of interests, not aggressive and unpredictable development, but the wrong ideological perception of the modern form of management, which is chrematistic, is based mainly on exchanges and sales. Of seized resources and wealth, while real economic laws based on the labor of specific producers, the exchange of its results and the even distribution of world profits are ignored by the majority of the participants in modern global relations.

Keywords: economics, market, militarization, conflicts, principles, model, capitalism, profit, crisis, problems, strategy, innovativeness.